

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, доцента кафедри цивільної юстиції та адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Мамницького Валерія Юрійовича на дисертацію Білоуса Костянтина Віталійовича на тему: «Малозначні справи у цивільному судочинстві», представленій на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право

Актуальність теми дослідження. Новий етап реформування цивільного процесуального законодавства розпочався в березні 2017 року, коли Президентом України було внесено до Верховної Ради України проект Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII, який був прийнятий 03 жовтня 2017 року та набув чинності з 15 грудня 2017 року. Вказаним законом процесуальні кодекси були викладені в новій реакції. Важко переоцінити масштаб та значення цієї реформи, коли суттєвої трансформації зазнало правове регулювання більшості процесуальних інститутів, крім того з'явилося багато невідомих до цього нововведень. Запровадження оновленою редакцією Цивільного процесуального кодексу України інституту малозначних справ та спрощеного позовного провадження як процесуальної форми їх розгляду породило чимало дискусій та викликало неоднозначну реакцію серед вчених, а також у правозастосовній сфері. Проблемність застосування даного інституту в цивільному судочинстві полягає в тому, що законодавець не дає чіткої дефініції поняття «малозначності» та критеріїв її визначення, крім ціни позову та характеру спірних правовідносин, але тільки для окремих категорій справ. Хоча ним були зроблені істотні кроки на шляху запровадження інституту малозначних справ, втім, багато питань досі залишаються відкритими, зокрема актуальною є проблема вироблення не абстрактних і умовних, а цілком конкретних критеріїв малозначності справи, прив'язаних не лише до ціни позову, а й до правової природи спірних правовідносин, що має важливе науково-теоретичне та практичне значення. З огляду на те, що в ЦПК України поняття малозначної справи з'явилося нещодавно, а текст закону не містить детальної

змістової характеристики останнього, це безумовно актуалізує проблему проведення комплексного дослідження малозначних справ як категорії цивільного процесуального права і предмета судової діяльності, їх онтологічної природи, змісту, ознак, критеріїв кваліфікації, процесуальної форми розгляду малозначних справ, а також особливостей оскарження судових рішень у малозначних справах.

Оцінка наукової обґрунтованості положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Представлена для рецензування робота присвячена системному дослідженню концептуальних підстав інституту малозначних справ у цивільному судочинстві, а також процесуальних особливостей їх розгляду в контексті права на справедливий судовий розгляд, передбаченого ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, та практики ЄСПЛ. Автор дає відповіді на багато доволі дискусійних актуальних питань, зокрема: з'ясовує онтологічну природу малозначності справи у цивільному судочинстві як юридичного феномену; досліджує малозначність справи як категорію цивільного процесуального права; характеризує тенденцію диференціації судових процедур, призначених для розгляду малозначних справ, крізь призму принципу пропорційності; визначає межі судового керівництва під час розгляду малозначних справ, його процесуальні особливості; дає структурно-функціональну характеристику спрощеного позовного провадження як процесуальної форми розгляду малозначних справ; систематизує й характеризує глобальні тенденції нормативної регламентації процедур судового розгляду малозначних справ; окреслює зміст права на доступ до суду та визначає особливості його реалізації у малозначних справах; пропонує ефективну модель розгляду малозначних справ крізь призму принципу пропорційності та окремих гарантій ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ (публічності, розумності строків судового розгляду); актуалізує проблеми оскарження судових рішень у малозначних справах; дає пропозиції щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства та судової практики у контексті дотримання гарантій права на справедливий судовий розгляд під час розгляду малозначних справ. Обрані автором підходи до розуміння феномену малозначних справ, їх онтологічної природи є актуальними та вкрай необхідними для подальшого розвитку правового регулювання інституту малозначних справ, процесуального порядку їх розгляду.

Робота є змістовною, оригінально побудованою, викладеною на основі всебічного аналізу вітчизняного та зарубіжного цивільного процесуального законодавства, останніх теоретичних напрацювань як українських, так і закордонних, зокрема європейських й американських авторів. Визначальним є те, що дослідження не зводиться виключно до аналізу чинного законодавства, але й містить узагальнення поглядів науковців на основні проблеми теорії та практики цивільного судочинства. Автор не тільки використав загальноприйняті в науці цивільного процесу підходи, а також запропонував нові, оригінальні ідеї, які у майбутньому набудуть нового розвитку.

Теоретичну основу дослідження склали праці українських та зарубіжних вчених-процесуалістів, що торкалися проблематики малозначних справ, спрощеного позовного провадження, системи конвенційних гарантій права на справедливий судовий розгляд в цивільному судочинстві.

Емпіричною базою дослідження стало цивільне процесуальне законодавство України та іноземних держав (переважно Англії, Бельгії, Бразилії, Гонконгу, Італії, Канади, США, Франції, ФРН та ін.), а також документи Ради Європи, її окремих інституцій, зокрема Європейської комісії з ефективності правосуддя (СЕРЕЈ), Комітету міністрів Ради Європи, Консультативної ради європейських суддів тощо. Серед емпіричних джерел цього дослідження важливе місце займає практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та національних судів.

Отже, обґрунтованість і наукову достовірність положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечують кілька чинників, по-перше, різноманітність і системність опрацювання джерельної бази, по-друге, критичний аналіз матеріалів правозастосовної практики, по-третє, вдала й продумана логіка побудови та викладення суджень. Сукупно ці фактори сприяли виконанню поставлених завдань і досягненню мети дослідження.

Оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Використання загальнофілософського, загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання у їх взаємозв'язку та поєднанні дозволило досягти поставленої мети, виконати завдання, а також забезпечити повноту та достовірність наукових

результатів. Діалектичний метод застосовано для з'ясування онтологічної природи малозначності справи, характеристики малозначності як категорії цивільного процесуального права, а також співвідношення процесуальних особливостей розгляду малозначних справ у рамках спрощеного позовного провадження з системою конвенційних гарантій права на справедливий судовий розгляд. Генезу наукових поглядів на проблему «спору про право» протягом різних історичних періодів розвитку вітчизняної науки цивільного процесу та хронологію становлення і наростання руху за доступність правосуддя було досліджено завдяки поєднанню історико-правового та логічного методів. Методи аналізу і синтезу дозволили узагальнити підходи до розуміння правової природи та змісту спрощених форм здійснення правосуддя, цивільної процесуальної форми, спору про право, окремих гарантій права на справедливий судовий розгляд, а також моделей розгляду малозначних справ у національних правових системах. Метод системного аналізу застосовано для структурно-функціональної характеристики спрощеного позовного провадження як процесуальної форми розгляду малозначних справ і окремих гарантій права на справедливий судовий розгляд. Герменевтичний метод використовувався для цілей тлумачення положень як національного цивільного процесуального законодавства, так і норм галузевих законодавств іноземних держав, європейських стандартів справедливого судочинства, актів *acquis communautaire* у контексті змісту малозначності та специфіки нормативної регламентації процесуальних порядків розгляду малозначних справ у різних правових традиціях і правопорядках. За допомогою порівняльно-правового методу були виявлені спільні та відмінні риси у наднаціональних та національних практиках розгляду малозначних справ. Вищевказане демонструє високий рівень оволодіння здобувачем методологією наукового пошуку, що значною мірою забезпечило достовірність, повноту та об'єктивність результатів дослідження.

Оцінка ступеня наукової новизни одержаних результатів. Представлена робота є першим в Україні комплексним теоретичним дослідженням феномену малозначних справ як процесуально-правового явища, концептуальних основ інституту малозначних справ у цивільному судочинстві, а також процесуальних

особливостей їх розгляду в контексті забезпечення права на справедливий судовий розгляд крізь призму гарантій ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ. На думку рецензента, до числа найбільш вагомих, концептуально значимих пунктів новизни слід віднести наступні.

1. У роботі сформульовано теоретичну концепцію малозначності справи у контексті диференціації цивільного судочинства, а також системи його проваджень, де малозначна справа є первинною стосовно процесуальної форми її розгляду, оскільки особливості останньої визначаються сутнісними характеристиками справи, яка є основним предметом судової діяльності, через це первісним критерієм диференціації цивільної процесуальної форми виступає характер спору про право, тому ознака малозначності є засобом диверсифікації цивільних справ на окремі категорії для розгляду і вирішення яких, за наявності передбаченої процесуальним законом сукупності умов (ціна позову, його предмет, складність справи, характер спірних правовідносин, значення справи для сторін і суспільства), застосовується спеціальний процесуальний порядок, покликаний забезпечити доступність правосуддя шляхом максимально можливого спрощення і оптимізації судового розгляду справ, що відповідають критерію малозначності.

2. Дисертантом надано теоретичне визначення термінопоняттю «малозначні справи» у цивільному судочинстві, під яким слід розуміти окремий, самостійний різновид цивільних справ, які характеризуються: а) обмеженістю верхньої межі ціни позову; б) нескладністю з огляду на можливо-допустиму тривалість їх судового розгляду, зміст та обсяг питань права і факту, які має вирішити суд; в) специфічним характером спірних правовідносин, проявом якого є участь «слабкого суб'єкта» в окремих категоріях справ (про захист прав споживачів, про стягнення аліментів); г) спрощеним процесуальним порядком їх розгляду; д) обмеженістю права касаційного оскарження;

3. Автором запропоновано авторський підхід до кваліфікації справ як малозначних, в основу якого покладено два базових критерії: 1) за вимогами майнового характеру – ціна позову, що застосовується у справах: а) вартісний вимір предмета позову в яких не перевищує дванадцяти місячних розмірів середньої заробітної плати (доходу) в Україні; б) незначної складності, визнаних судом

малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує двадцять чотири місячних розмірів середньої заробітної плати (доходу) в Україні; 2) за вимогами немайнового характеру – складність справи, яка визначається з огляду на характер спірних правовідносин, значення справи для сторін і суспільства, тому цей критерій береться до уваги в справах, пов'язаних з аліментними, шлюбно-сімейними, трудовими правовідносинами, справах про захист прав споживачів;

4. До загальних, сутнісних ознак спрощеного позовного провадження як процесуальної форми розгляду малозначних справ у національних і зарубіжних правових порядках, віднесено наступні: 1) розширена суддівська дискреція при визначенні процесуального порядку розгляду справи; 2) редукція процедури судового розгляду, котра проявляється в особливостях підготовчого провадження, зокрема відсутності підготовчого засідання, можливості розгляду справи без повідомлення сторін за наявними у ній матеріалами, відсутності судових дебатів, скороченості строків судового розгляду тощо; 3) спеціальні правила сплати судового збору, зокрема звільнення від його сплати, встановлення пільгових ставок і умов, що істотно послаблює тягар судових витрат порівняно із загальним позовним провадженням; 4) орієнтація на самопредставництво сторін, чому сприяє спрощення всієї процедури, що розраховане на участь сторони без професійного представника, хоча така участь не виключається; 5) використання стандартизованих форм процесуальних документів; 6) застосування технологій електронного документообігу; 7) використання альтернативних способів врегулювання спорів, зокрема медіації, у тому числі обов'язкової, для окремих категорій малозначних справ;

5. На основі порівняльного дослідження законодавства іноземних держав, автором виокремлено дві базові моделі розгляду малозначних справ: 1) створення окремих судових органів або передача таких справ на розгляд спеціальним суддям; 2) запровадження особливих порядків або процедур, як правило спрощених, у межах ординарної цивільної процесуальної форми для розгляду малозначних справ, що у законодавчій площині реалізується двома основними способами, зокрема шляхом: а) виокремлення самостійного автономного провадження цивільного судочинства

поряд із позовним, наказним та окремим; б) внутрішньої диференціації ординарної процесуальної форми розгляду справ у межах позовного провадження на два порядки – загальний і спрощений.

6. У роботі надано структурно-змістовне визначення термінопоняттю «кейс-менеджмент в малозначних справах» під яким слід розуміти системний підхід до організації та керування ходом судового розгляду справ, котрі з огляду на вартісний вимір предмета позову, характер спірних правовідносин є менш складними і значущими, у рамках якого дії суду спрямовані на: 1) швидке й ефективно вирішення спору; 2) раціональне використання матеріального, процесуального і темпорального ресурсів; 3) застосування засобів інформаційної взаємодії; 4) забезпечення доступності інформації про стан розгляду справи; 5) використання альтернативних способів вирішення спорів; 6) систематизацію, класифікацію справ; 7) врахування інтересів та потреб сторін при плануванні розвитку процесу, визначені динаміки вчинення окремих процесуальних дій; 8) застосування автоматизованих систем обробки документів, обчислення термінів, нагадування про події.

7. З точки зору практичної реалізації велику цінність мають запропоновані у дисертації пропозиції до цивільного процесуального законодавства, зокрема: а) розширення переліку малозначних справ (ст. 19 ЦПК України); б) встановлення обов'язку сторін вжити заходів досудового урегулювання спору, зокрема шляхом медіації, у малозначних справах (ст. 49 ЦПК України); в) звільнення від сплати судового збору позивачів у деяких категоріях малозначних справ, а саме у спорах про стягнення аліментів на батьків, одного із подружжя, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на батьків, одного із подружжя, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, про захист прав споживачів, у справах про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України (ст. 5 Закону України «Про судовий збір»); г) закріплення права на безоплатну правову допомогу в деяких категоріях малозначних справ, зокрема у спорах, що виникають з аліментних, трудових правовідносин, про захист прав споживачів, а також надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України (ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»); г) уточнення

змісту та критеріїв застосування підстав касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах (ст. 389 ЦПК України).

Практичне значення одержаних результатів. Дослідження К. В. Білоуса характеризується належним ступенем новизни і може бути використаним: а) у науково-дослідній сфері для подальшого розвитку сучасної науки цивільного процесуального права стосовно питань диференціації цивільної процесуальної форми, б) у законотворчій діяльності для реформування положень чинного ЦПК України, в) у правозастосовній діяльності під час розгляду та вирішення малозначних справ за правилами спрощеного позовного провадження, г) у навчально-методичній роботі, зокрема при викладанні й підготовці підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій з курсів «Цивільний процес», «Альтернативне вирішення цивільно-правових спорів», «Медіація та цивільне судочинство», «Право на справедливий судовий розгляд у цивільних справах», «Міжнародний цивільний процес», «Застосування Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у цивільному судочинстві».

Зміст дослідження та дотримання вимог до його оформлення. Зміст роботи відповідає заявленій темі та оголошеному плану. Матеріал викладається вичерпно, послідовно та системно. Структура й обсяг дисертації детерміновані обраним предметом, метою і завданнями дослідження. Останнє складається зі вступу, двох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У першому розділі роботи приділено увагу концептуальним підставам інституту малозначних справ у цивільному судочинстві. Сформульовано теоретичну концепцію малозначності справи у контексті диференціації цивільного судочинства, а також системи його проваджень. Надано теоретичне визначення термінопоняттю «малозначні справи», виокремлено їх характерні ознаки. Запропоновано авторський підхід до кваліфікації справ як малозначних. На основі систематизації наукової літератури виокремлено три основні концепції, що пояснюють природу спрощених проваджень в контексті сучасної доктрини цивільного процесуального права. Визначено сутнісні ознаки спрощеного позовного провадження як процесуальної

форми розгляду малозначних справ у національних і зарубіжних правових порядках. За результатами аналізу галузевого законодавства іноземних держав, виокремлено базові моделі розгляду малозначних справ. Запропоновано зміни до цивільного процесуального законодавства, зокрема ст. 19 ЦПК України.

Другий розділ дисертації присвячено процесуальним особливостям розгляду малозначних справ та дотриманню окремих гарантій права на справедливий судовий розгляд. Охарактеризовано специфіку реалізації права на доступ до суду в малозначних справах, окреслено головні напрямки забезпечення її ефективності. Доведено, що пропорційне застосування процесуальних засобів звуження обсягу гарантій права на публічний судовий розгляд у малозначних справах дозволяє значно спростити процедуру судового розгляду шляхом вилучення окремих її частин, а також пов'язаних із ними процесуальних дій там, де їх реалізація або вчинення не є обов'язковими і необхідними. Для досягнення цілей темпоральної оптимізації процедури судового розгляду малозначних справ запропоновано вжити ряд заходів, покликаних забезпечити імплементацію базових стандартів і методик судового керівництва часом, а також передбачити механізм реалізації останніх через визначення набору засобів і прийомів їх здійснення. Надано структурно-змістовне визначення термінопоняттю «кейс-менеджмент в малозначних справах», виокремлено його основні компоненти. З огляду на сучасний стан і тенденції розвитку правозастосовної практики Верховного Суду, окреслено коло випадків, коли суд першої інстанції може «помилково віднести справу до категорії малозначних», що є підставою для її перегляду в суді касаційної інстанції. Запропоновано зміни до цивільного процесуального законодавства, зокрема ст. 49, ст. 389 ЦПК України, ст. 5 Закону України «Про судовий збір», ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу».

Дисертація виконана українською мовою, стиль викладу матеріалу – науковий, спеціальна юридична термінологія застосовується автором коретно. Дисертантом дотримано вимог до оформлення дисертації, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40.

Рецензоване дослідження не містить концептуальних недоліків, огріхів, будь-яких системних відхилень чи структурних порушень. Втім, детальне ознайомлення з його змістом нашою хує на певні думки, які обумовлюють необхідність висловити окремі побажання й судження, котрі було б доцільно обговорити під час захисту.

1. Не досить зрозумілим є авторське бачення шляхів удосконалення вітчизняної моделі спрощеного позовного провадження. У цьому контексті заслуговує на увагу проблема відсутності стадії підготовчого провадження у рамках спрощеного позовного провадження, що негативно впливає на повний, всебічний і повний розгляд малозначної справи, адже окремі процедури, передбачені стадією підготовчого провадження дозволили б остаточно визначити предмет спору та характер спірних правовідносин у малозначній справі. Тому дисертант має окреслити власне бачення проблеми реформування вітчизняної моделі спрощеного позовного провадження шляхом встановлення обов'язковості проведення підготовчого засідання.

2. У своєму Рішенні від 22 листопада 2023 року у справі 10-р(П)/2023 щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах Конституційний Суд України зазначив, що установлення у процесуальному законі розміру ціни позову як критерію для віднесення справи до категорії малозначних має бути ґрунтовано на принципові домірності, що зобов'язує державу визначити такий розмір ціни позову, який не буде надмірним для обраної мети та не спотворить розуміння справи як малозначної для особи (п. 5.7 Рішення). У цьому контексті слід окреслити вплив рішення Конституційного Суду України не лише на цивільне, однак і на господарське та адміністративне судочинство крізь призму розуміння справи і спору в ній як малозначного.

3. Авторів доцільно було б більш чітко окреслити свою позицію у питанні кваліфікації спорів, що виникають з трудових відносин, як малозначних та доцільності їх розгляду за правилами спрощеного позовного провадження. Зазначене зумовлене наявністю у літературі, присвяченій окресленій проблематиці, діаметрально протилежних думок з цього приводу: одні вчені вважають за доцільне віднести трудові спори в цілому до категорії малозначних, і, відтак, розглядати їх за

правилами спрощеного позовного провадження, натомість інші наполягають на тому, що зазначені справи не можуть визнаватися малозначними та розглядатися за правилами спрощеного позовного провадження.

4. Дискусійним також є питання впливу касаційних фільтрів на повноту дотримання гарантій п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, зокрема права на доступ до суду в малозначних справах, а також реалізації права касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах, адже лише суд касаційної інстанції вирішує, чи можна розглянути справу, чи має вона фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики і т.д. Через це слід актуалізувати питання впливу касаційних фільтрів на повноту дотримання системи гарантій п. 1 ст. 6 ЄКПЛ у малозначних справах і чи не призводить це до непропорційного обмеження права на доступ до суду й перегляду судових рішень в малозначних справах в касаційному порядку.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та їх аргументація, рекомендації практичного характеру, що містяться в дисертації, були оприлюднені за результатами участі автора у шести науково-практичних конференціях, форумах, круглих столах, а також знайшли своє відображення у трьох наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України категорії «Б» й одній статті в періодичному науковому виданні іноземної держави.

Дотримання здобувачем вимог академічної доброчесності. Фактів наявності академічного плагіату в наукових публікаціях здобувача та/або тексті дослідження, фабрикації, фальсифікації його результатів рецензентом не виявлено.

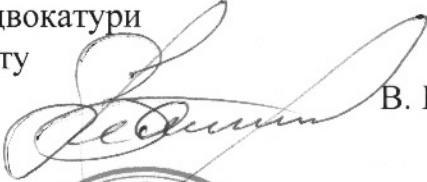
Конфлікт інтересів. У рецензента відсутній реальний та/або потенційний конфлікт інтересів зі здобувачем та його науковим керівником.

Загальний висновок. Дослідження К. В. Білоуса на тему «Малозначні справи у цивільному судочинстві» є своєчасним, наукоємним й актуальним як для подальшого розвитку науки цивільного процесу, так і для вдосконалення тих сегментів вітчизняного процесуального законодавства, котрі визначають процесуальні особливості розгляду малозначних справ. Без сумніву, рецензований доробок є науково й методологічно витриманим, актуальним, новим і корисним для

збагачення та подальшого вдосконалення як теорії цивільного процесуального права, так і практики застосування відповідних норм ЦПК України. Запропоновані автором положення новизни суттєво розширюють сферу наукових досліджень у цій галузі, що дає істотний поштовх для подальшого вивчення проблем правового регулювання інституту малозначних справ у цивільному судочинстві. Представлена для рецензування кваліфікаційна наукова робота відповідає вимогам до оформлення дисертації, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, вимогам, що визначені Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор, Білоус Костянтин Віталійович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільної юстиції та адвокатури
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

В. Ю. Мамницький

ВІДДІЛ
КАДРІВ
№02071139

Підпис *Мамницького В.Ю.*
засвідчую
Нач.ВК *Рябенко*
29. 07. 2024 р.